

KUIDAS MÕELDA KLIIMAKRIISIST

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velmet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Graham Parkes

**KUIDAS MÕELDA
KLIIMAKRIISIST**
MÕISTLIKUMA ELUVIISI
FILOSOOFILINE TEEJUHT

Inglise keelest tõlkinud Krista Kallis

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2024

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Graham Parkes
Kuidas mõelda kliimakriisist
Mõistlikuma eluviisi filosoofiline teejuht

Tõlgitud väljaandest:
Graham Parkes
How to Think about the Climate Crisis:
A Philosophical Guide to Saner Ways of Living
London, New York: Bloomsbury Academic 2021

Toimetanud Anu Rooseniit
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

© Graham Parkes 2020
This translation of „How to Think about Climate Crisis“,
1st edition is published by arrangement with
Bloomsbury Publishing Inc.
Autoriõigus (tõlge): Krista Kallis 2024
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2024

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-953-3

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

*Tudengitele, keda olen õpetanud – ja kellelt
olen õppinud. Tudengitele, keda mul pole
olnud võimalust õpetada, lootuses,
et nad saavad teada mõndagi,
millest neile abi on.*

*Ja kalli sõbra ja väärt kolleegi
Martin Schönfeldi (1963–2020) mälestuseks,
kelle traagiline surm jättis meid ilma inimesest,
kel oli selge ettekujutus sellest, kuidas
kliimakriisist mõelda.*

SISUKORD

Eessõna	9
Tänuavaldused	17
Sissejuhatused (taustalugu ja raamat)	21
I osa. Reaalsus ja alternatiivid	
1. Üleilmse soojenemise reaalsus	55
2. Petlikud prometheuslikud lahendused	86
II osa. Salajased operatsioonid, pöörsed takistused	
3. Libertaaride tõus	109
4. Fossiilkütuste finantshaardes	132
5. Religioossete parempoolsete poliitiline võim	158
III osa. Paremad filosoofiad ja õiglasem poliitika	
6. Libertaarsed piirangud, religiooni panused	191
7. Poliitilised filosoofiad, Kreeka ja Hiina	223
IV osa. Väiksem tarbimine, suurem rahulolu	
8. Tark nõuanne vanadelt mõtlejatelt	255
9. Hea elu meelepäraste asjadega	296
Mittelõplikud järeldused (mis ja kuidas?)	332

Märkused.	371
Valikkirjandus	429
Soovitusi lisalugemiseks	437
Nime- ja aineleend.	449

EESSÕNA

Maailmas toimunud radikaalsed muutused, mis said alguse veidi pärast käesoleva raamatu lõpetamist, nõuavad raamatu jaoks uut eessõna. Kui olin 2019. aasta lõpus käsikirja valmis saanud – osana projektist, mille kallal olin töötanud kümmekond aastat –, sain oma nõrdimuseks aru, et eba-harilik asjaolude kombinatsioon oli muutnud raamatu üleliigseks. Lubage mul neist olulistest sündmustest ülevaade anda.

Olles enam kui neljakümne aasta vältel jälginud arenguid keskkonnateadustes, sai mulle liigagi selgeks, et teated ökosüsteemide hävitamisest, bioloogilise mitmekesisuse kadumisest ja liikide väljasuremisest olid järjest tõsisemaks muutumas. Tõendusmaterjal oli masendav: järjekindlalt looduslikku maailma surnuks tarbides elimineerime „looduslikke alusressursse“, millest sõltub meie elu.¹ Ettevõtmine oli oma irratsionaalsuses hingemattev – sellist kollektiivset rumalust on peaaegu võimatu ette kujutada –, kuid täpselt seda me tegelikult tegime.

Olin jälginud ka kliimateaduseid ja sellestki valdkonnast pärit sõnum oli olemuselt ja pakilisuses radikaalselt muutunud. Mõned Maa süsteemi teaduse tippspetsialistid olid kindlaks teinud mitmed „planeedi piirid“ ning maa, ookeanide ja õhu sfääride „murdepunktid“, mille ületamisel tõukab tagajärgede kaskaad kliima pöördumatult hoopis

teistsugusesse seisundisse. Kõik, mida nende erinevate süsteemide vastastikmõjude kohta teada on, viitab sellele, et me *ei tea*, kas me pole juba praegu liiga kaugele läinud.² Ja kui mõju hakkab avaldama positiivne tagasiside,* suureneb võimalus komistada järgmistele murdepunktidele. Siis on tulemuseks „ülekäte“ läinud üleilmne soojenemine, mis muudab Maad üha asustuskõlbmatumaks – ja teeb seda kiiremini, kui tihkate ette kujutada.

Sellest kahekordsest ohust teadlikuna muutusid parimad kliimamuutuse asjatundjad pessimistlikumaks – „Reekviem liigile“, „Miks on kliimamuutuse vastane võitlus läbi kukkunud“, „Surema õppimine antropotseenis“, „Hukust pääsemine“, „Põlemas“, „Takerdumine“ ja nii edasi –, suutes vaevu varjata ränka muret olukorra meeletikkuse pärast. Käärid kasvuhoonegaaside emissiooni vähendamise väljaöeldud eesmärkide (2016. aasta Pariisi kokkuleppe järel) ja selle vahel, mida tegelikult vaja läheb, kui tahame vältida kliimakatastroofi, olid hiiglaslikud.³ Kui sünge tegelikkus fookusesse tõsteti, oli raske näha, mis-moodi võinuks arenenud riigid jõuda vajalike kärbeteni õigeks ajaks – isegi kui nad oleksid püüdnud seda teha. Ligi hiilis õudustunne.

Filosoofia õpetamise vältel olin loomulikult kogenud eksistentsiaalset ängi (*Angst*) surma palge ees. (Oli see vast *tõsist* laadi filosoofia.) Kuid sedapuhku oli olukord teistsugune: hullem, sest tegu polnud mitte niivõrd *minu*

* Loodusteaduses tähendab „positiivne tagasiside“, et tagasiside/väljund suurendab sisendoime mõju. – *Toim.*

kui inimese, vaid liigi surmaga – tegelikult enesetapuga. Mõistus seisab õigusega vastu arusaamale, et inimkond on ennast hävitamas, lõhkudes kliimat ja hävitades loodusmaailma, millest sõltub ta ellujäämine, kuid see ei muuda asjassepuutuvaid fakte. Nüüd olime tegelikult sellega juba ühele poole saamas. Võtke need kaks tegevust kokku – kliima laostamine ja biosfääri hävitamine – ning võimalus, et paljud inimolendid elavad sellest tuleneva katastroofi üle, paistab üsna kehv. Uskuge mind (pärast esimese kahe peatüki lugemist): olen selle küsimusega tegelenud pikka aega, ja ma pole üldse häirekella lööja tüüpi.

Kuid pidage! Ehk oli ikka veel lootust – selle tekitajaks oli noorem põlvkond. Üks 2019. aasta vähestest julgust andvatest sündmustest oli „õpilaste kliimastreikide“ alustamine, kus eeskuju andis võimekas Greta Thunberg. Tolle aasta sügisel tõi üleilmne kliimastreik miljoneid noori tänavatele peaaegu 20 riigis. Kellegi jaoks, kes oli ülikoolis mitu aastat globaalse soojenemise kursust õpetanud ja leidis, et tudengid olid enamasti (ja arusaadavalt) rohkem teiste asjade pärast mures, paistis viimaks sellise entusiasmiga tunnistajaks olemine vaimustav. Kui vaatasin erinevate organisatsioonide ja liikumiste veebilehti ning lugesin nende lähematest ja kaugematest eesmärkidest, sain julgustust – osalt seetõttu, et pidasin võimalikuks, et käesolevas raamatus peituvad ideed ja info võisid neile nende lugupidamist väärivas ettevõtmises edaspidi abiks olla. Raevuurse noortelt inimestelt, kelle elu hakkab globaalne soojenemine laastavalt mõjutama, oli täiesti õigustatud – kuid

kas maailma liidrid võtavad seda kuulda ja tegutsevad kohaselt?

Viimasel kahel aastakümnel olin lugenud igal aastal ÜRO kliimamuutuste konverentsi tulemusi ning olnud järjepidevalt masenduses nende kokkusaamiste jätkuva viljatuse pärast. Kuid sel korral – *kahekümne viiendal* konverentsil, mis pidi toimuma Madridis 2019. aasta lõpus – pidid lood olema kindlasti teisiti. See aasta oli soojuselt teisel kohal pärast 1850. aastat ning tulvil äärmuslikke ilmastikunähtusi, kaasa arvatud metsa- ja maastikupõlen-
gud Amasoonias ja Austraalias. Teaduslik tõendusmaterjal oli vaieldamatum kui kunagi varem – me hävitame enda liigina ellujäämise looduslikku alust ja oleme jõudnud välja murdepunktini, mida ületades on kliimasüsteem määratud pöördumatule kokkuvarisemisele. Lisaks sellele protestisid arengumaade liidrid ägedamalt kui kunagi varem olukorra suure ebaõigluse üle; nüüd toetasid neid häälekalt kooli-
õpilased ja tudengid üle kogu maailma.

Ja mida siis saavutas tolle aasta konverents? *Vähem kui mitte midagi*, sest paljud osalised – Austraalia, Brasiilia, Hiina, India, Venemaa, Saudi Araabia ja Ameerika Ühendriigid – venitasid jätkuvalt, takistades olulist edasiminekut kliimakriisi lahendamisel. Täiesti häbiväärne, et „liidri-
teks“ on sellised luuserid.

Mõned nädalad hiljem pidin käsikirja ära saatma – kuid mis mõte sel oli eelseisvat katastroofi arvesse võttes? Pidin juba neetud värgi ära põletama ja iga viimase kui kilobaidi elektroonilistest failidest kustutama. Siiski, isegi kui

kliimakatastroofi ärahoidmiseks oli liiga hilja, ehk saaks raamat panustada häda ja viletsuse leevendamisse? Aastakümme oli lõpule jõudmas, ning Saada-klahvile vajutamine tõmbaks ehk joone alla millelegi, mis oli paistnud lõpmatu projektina. Vajutasin siiski Saada-klahvile, olles teadmatu- ses muust tol päeval juhtunust, millestki nii ülitähtsast, mis raamatu jälle asjakohaseks muutis.

31. detsembril 2019. aastal edastati Maailma Tervise-organisatsiooni Hiina kontorisse teade, et „Wuhanis tuvastati tundmatu põhjusega kopsupõletik“. Põhjuseks osutus uus koroonaviirus.

Aastakümneid oleme eelistanud eirata geosfäärist pärinevaid selgeid signaale, loomulikke reaktsioone meie planeedi ülekuumenemisele, millele oleme liigina liigselt põhjust andnud. Lisaks on teadlased aastaid hoiatanud, et inimtegevus – metsade raadamine ja elupaikade hävitamine, metsloomadega kauplemine ja loomaturud – suurendavad selliste nakkushaiguste nagu Covid-19 loomadelt inimesele ülekandumise juhtumeid.⁴ Ja üleilmne soojenemine muudab olukorra halvemaks. Sõnum on lihtne: Maa mitmesugustel süsteemidel on loomulikud piirid, ja meie, inimesed, oleme neid liiga tugevasti ja liiga kaua survestanud. Oleme loodusmaailma ära kasutanud nii peale-tükkivalt, et provotseerisime selle hävitusliku tagasilöögi. Meil on vaja end ohjata, reguleerida äärmuslikke „loodusvarade kaevandamise“ määrasid, kui tahame tagasi jõuda vähemate pandeemiatega maailma – või enam-vähem normaalse kliimaga maailma.

Kliimamuutuse puhul on olnud peavoolu arusaam, et arenenud maailma jaoks on võimatu lahti öelda hiljutisest kapitalistlikust ja äärmuslikult tarbijakesksest eluviisist ning teha vajalikke muudatusi maakasutuses ja kärpeid kasvuhoonegaaside heitmetes. Kuid siis tõi loomulik reaktsioon Covid-19 puhanguna paari nädalaga kaasa midagi sellist, mille kohta meile kinnitati, et seda ei juhtu mitte kunagi: suur osa globaliseerunud majandusest suleti pea-aegu üleöö. Bruno Latour väljendas seda kenasti: „Maailma majandussüsteemi sees, meie eest peidus, oli algusest peale olemas erepunane häiresignaal kena suure roostevabast terasest kangiga, mida riigipead said üksteise järel tõmmata, et pidurite valju ragina saatel viivitamatult peatada „progressirong“.“⁴⁵ Kes oleks võinud arvata? Aga see juhtus, tegelikult ka!

Et see pidi niisugusel viisil juhtuma, on tragöödia: palju inimesi haigestus, kaotas sulgemiste tõttu tööd, laostus läbi kukkunud äriettevõtete ja olukorraga kimbatuses valitsuste tõttu, suri igas vanuses ohvreid. Inimesed tahavad jälle töötada – kuid neile on tarvis anda uued ja paremad töökohad teistsuguses majanduses, mille põhiolemus tuleneb uuest rohelisest kursist.

Meid viisid kliimakriisi libertaarsed individualistid ja vabaturu fundamentalistid ning nüüd on üleilmne tervishoiukriis paljastanud nende võimetuse ja nende ideede alatus. Samamoodi nagu nad eirasid kliimateadlaste hoiatusi, ohustavad nad nüüd kaaskodanikke, keeldudes kuulamast epidemioloogia asjatundjaid.

Libertaarsed ja võltsid populistidest liidrid püüavad taasesitada viimasele suurele globaalsele murrangule, 2008. aasta finantskriisile järgnenud fiaskot: päästa suured tööstused, jättes arve maksmise lihtsate maksumaksjate ja kehvalt tasustatud eesliinitöölise õlule. Kõige rikkam üks protsent elanikkonnast lõikab juba pandeemiast kasu ning nad soovivad meeleheitlikult progressirongi jälle käima lükata, et veelgi rohkem kasu teenida.⁶ Karantiinid ja liikumispiirangud ei lase inimestel tänavatele tulla, et sellise kolossaalse ebaõigluse vastu protestida – kuid mis siis, kui piisav hulk meie seast keeldub taas rongile astumast?

Aeg on *vastu seista* „normaalsusesse tagasipöördumisele“, sel lihtsal põhjusel, et meie eelnev „normaalsus“ oli kurss, mis soojendab planeeti nii palju, et muudab selle asustuskõlbmatuks – või muudab selle nii raskesti asustatavaks, et praegusest elanikkonnast jääb ellu vaid murdosa.⁷ Vana normaalsus muutus liikidele surmavaks, kuid uus normaalsus ei tarvitse selline olla. Rahvusvaheline Energiaagentuur on hinnanud, et kõikide valitsuste piirangud, mis kehtestati reageeringuna pandeemiale, võiksid 2020. aastal anda tulemuseks süsinikuheitme 8-protsendilise languse – tähelepanu väärib, et täpselt sama suurt iga-aastast langust peab ÜRO keskkonnaprogramm vajalikuks järgmise dekaadi vältel, kui tahame vältida temperatuuri tõusu rohkem kui 1,5 °C võrra.⁸ Just seda me vajamegi ja kui me pingutame, saame sellega hakkama.

Viiruse pealesunnitud paus progressi edasitormamisel annab meile enneolematu võimaluse säilitada stiimul

liikumaks vähese süsinikuheitmega ja lõpuks nullsüsinikmajanduse suunas. Kui nafta hinnad langevad nii madalale, et tuleb sulgeda suur osa fossiilkütuste tööstusest, siis laske sel minna; ja kui lennufirmad on kahanenud vaid murdosani oma eelnevast suurusest, las nii minna. Mõistlikud valitsused rahastavad töö kaotanud tööliste asumist uutele töökohtadele. Ja sama kehtib ohjeldamatu turismi, kruiisilaevade, autodest ummistunud linnade ja muu „mitte hädavajaliku“ puhul: laskem neil kahaneda suurusjärku, mis sobib veel asustamiskõlblikule planeedile.

Uskusin tõsimeeli, et oleme hukule määratud, ent siis avas pandeemia äkki võimaluste ukse kliimakatastroofi ärahoidmiseks. Kuid nüüd annavad võimsad huvigrupid endast parima, et uks pauguga kinni lüüa. Kui see neil õnnestub, viib normaalsuse jätkumine liigi enesetapuni. Peame vastu seisma nende ahvatlustele asuda sellisele fataalsele rajale. Elamiseks on teisi, tervemõistuslikumaid viise: katsetagem neid!

Viin, mai 2020

TÄNUAVALDUSED

Aastate vältel olen antud teemal peetud paljude vestluste käigus õppinud järgmistelt inimestelt: Setsuko Aihara (latineerituna on esimesel kohal mu naise nimi), Dimitra Amarantidou, Ahinora Antova, Josef Aregger, Bai Tongdong, Jim Behunaik, Daniel A. Bell, Morris Berman, Baird Callicott, Lisa Carden, Ed Casey, El Casey, David Cooper, Danny Coyle, Paul D'Ambrosio, Deguchi Yasuo, Lubomír Dunaj, Rolf Elberfeld, Tim Engström, Hans Feger, Sarah Flavel, Joergen Fog, Tim Freeman, Jean-Claude Gens, John Grim, Helmut Heit, Fabian Heubel, Atsuko Ichijo, Simon James, Julia Jansen, David Jones, François Jullien, Leah Kalmanson, Tom Kasulis, Kobayashi Yasuo, David Krell, Hayo Krombach, Laurence Lampert, Titus Leber, Ronan Lebras, Eckardt Lindner, Sophie Loidolt, Jean-Michel Lou, Adam Loughnare, Lu Feng, Grazia Marchianò, James McRae, Suzanne Murphy, Nakajima Takahiro, Don Nilson, Ouyang Xiao, Brad Park, Helen Parkes, Margot Parkes, Randy Peerenboom, Franklin Perkins, Michael Puett, Matthew Ratcliffe, Rein Raud, Georg Schneider, Brian Schroeder, James Sellman, Geir Sigurdsson, Hans Sluga, Kenn Steffensen, Takada Yasunari, Mary Evelyn Tucker, Mostafa Vaziri, Andrew Whitehead, David Williams, Jason Wirth, Yu Lan, Zhu Hongzhao, Brook Ziporyn ja Bernhard Zorzi. Tänan ka tudengeid, kes osalesid mu seminarides Hawaii

ülikoolis, Corki ülikooli kolledžis, Ida-Hiina Normaali-
koolis Shanghais, Tokyo ülikoolis ja Viini ülikoolis.

Mu eriline tänu kuulub järgmistele isikutele: Roger Ames, Caroline Davidson, James Heisig, Peter Hershock, Hunter McEwan, Hans-Georg Moeller, Martin Schönfeld †, Lee Siegel, Xenia Vargova, Anthony Wrixon – ja mu toimetajale Bloomsbury kirjastuses, Colleen Coalterile selle eest, et nad ei kaotanud usku sellesse muutlikusse projekti.

Olen tänulik Viini ülikooli filosoofiateaduskonnale, kuhu teadustöötajana kuulun, aga ka ülikooli botaanikaiaiale ja Viini linna parkide ja aedade osakonnale (MA 42), kes pakkusid meeldivaid kohti mõtlemiseks ja kirjutamiseks.

Ja muusika eest – see mõjutab kirjutamist – tänan (paljude teiste seas): Laurie Andersoni, Alfred Brendelit, David Byrne'i, George Clintonit, Teodor Currentzist, Brian Enot, Mitsuko Uchidat ja muidugi rokkbändi Rage against the Machine!

Märkuse puudumisel olen võõrkeeltest võetud tekstide tsitaadid tõlkinud ise inglise keelde. Olen mõnes kohas muutnud olemasolevaid tõlkeid seal, kus see sobilikuks osutus, ning vanade kreeka ja hiina tekstide puhul olen seda teinud mitmete versioonide põhjal originaalist lähtudes. Hiina terminite latiniseerimiseks kasutan pigem Pinyini süsteemi kui vanemat (ja rohkem segadustekitavat) Wade-Gilesi süsteemi – näiteks pigem *Daodejing* kui *Tao Te Ching*.

Järgnev tekst on katke kümme aastat kestnud projektist, mis käsitleb keskkonnaprobleeme nii Ida-Aasia kui ka

läänemaailma filosoofiate vaatevinklist. Kui üleilmse soojenemise mõjud aina tuntavamaks muutusid, otsustasin esimese panusena kirjutada raamatu, mis oleks abiks tudengitele ja ka teistele, kes olukorra pärast muretsevad. Kuid tähelepanu nõudsid nii paljud omavahel seotud teemad, et käsikiri kasvas liiga pikaks ning olin sunnitud tegema ulatuslikke kärpeid. Olen pannud algse käsikirja asjassepuutuvad osad veebi üles nendele lugejatele, kes on huvitatud tõendusmaterjali nägemisest – faktidest, arvudest ja allikatest – ja üksikasjalikumatest aruteludest (<http://www.bloomsbury.com/how-to-think-about-the-climate-crisis>). Lisa olemasolu on tekstis märgitud sellisena [1.2], viidates teisele 1. peatükis.

Lühike märkus terminoloogia kohta. Inimestel oli tavaks rääkida „globaalsest soojenemisest“. Siis sai selgeks, et üks pideva soojenemise mõjusid on aeg-ajalt tekkivad *külmema* ilma äärmused talvisel ajal, seega hakati rääkima „kliimamuutusest“. Ka poliitilised kaalutlused hakkasid oma osa etendama. Siiski on lakkamatu soojenemine see, mis tõukab meid mõnede ohtlike „murdepunktide“ suunas. 2019. aastal pani halvenev olukord briti ajalehe Guardian oma stiiljuhendit muutma, et peegeldada teaduse saavutusi selgemalt: nüüd soositakse selliseid termineid nagu „kliima hädaolukord, kriis või kokkuvarisemine“ ja „globaalne soojenemine“.¹ Nagu osutab raamatu pealkiri, kasutan mina sõna „kriis“ – ja süngematel päevadel sõna „katastroof“.

